

sürdürebilir.⁴⁰ Böyle düşündüğü için İbn Haldûn'un olaylara, medeniyete, tarihe, geçmişe ve geleceğe, insanların düşünme ve davranış biçimlerine, bilime, siyasete, ekonomiye, eğitime, dine sosyolojik bir bakış açısıyla yaklaştığı söylenebilir. Bundan dolayı İbn Haldûn'un düşünce dünyasında sosyolojik düşüncenin yeri büyüktür. Onun bu düşünce yönü ilerleyen satırlarda "Sosyolojik Bakışı" başlığı altında ele alınmaktadır.

Medeniyet Tasavvuru

İbn Haldûn, bakışı, anlayışı ve duruşuyla bir medeniyet bilginidir. Medeniyet bilgini, bir yönüyle bir medeniyete mensup ama o medeniyetin medeniyet oluşuna uygun bir şekilde insani, fikrî ve ilmî birikime sahip bilgini ifade eder. Fakat medeniyet bilgini, asıl anlamıyla eşya, varlığa, olaylara bütüncül, kuşatıcı ve evrensel bakış ve duruş anlamında medeniyet tasavvuru, bakışı, duruşu ve tutumuna sahip bilim adamına göndermede bulunur. İbn Haldûn, İslam medeniyetinin altın zamanlarının âlimlerinin bıraktığı mirasa sahip çıkan bir âlim ve düşünür olmanın da ötesinde bütüncül, kuşatıcı, evrensel bakış ve duruşuyla kelimenin tam anlamıyla medeniyet bilginidir. O düşüncesi, yapıp ettikleri ve bilimsel icatlarıyla medeniyet kurucu bir entelektüel ve bilginidir. Bu çerçevede İbn Haldûn'un medeniyet bilgini oluşunun delili, *Mukaddime*'nin bütün metninde ve diğer eserlerinde ortaya koyduğu medeniyet perspektifi, tasavvuru ve yaklaşım ile tarih, bilim ve toplum alanında bilhassa

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİLİM ANLAYIŞI VE SOSYOLOJİSİ

İbn Haldûn özgün bir bilim anlayışıyla dikkatleri üzerine çekmiş ve özellikle insan bilimlerine çok önemli katkılarda bulunmuş biridir. Bilimsel katkılarıyla hâlâ insanlığı aydınlatmaya devam eden İbn Haldûn, gittikçe daha fazla akademik, fikrî, entelektüel ve bilimsel ilgiye mazhar olmaktadır. Bu itibarla İbn Haldûn'un bilim anlayışı ve sosyolojisi üzerinde durmak anlamlı olacaktır.

Bilim Anlayışı

İbn Haldûn'un umran bilimi bilim tarihinde dönüm noktasıdır. İbn Haldûn, bir umran âlimi ve sosyal bilimci olarak çeşitli alanlarda kayda değer fikirler geliştirmiş, özgün yaklaşımlar ortaya koymuştur. Fakat özellikle tarih ve toplum üzerine yeni bir bakış açısı, anlayış ve yöntem getirmiştir. Şüphesiz İbn Haldûn, asıl bilimsel yönünü ve anlayışını mezkûr alanlardaki yaklaşımlarını da içeren umran ilmini kurmakla ortaya koymuştur. *Mukaddime* adlı eserinde konularını ayrıntılı olarak açıkladığı umran

bilimi ile on dördüncü asırdan yirmi birinci asra kadar sosyoloji dâhil sosyal bilimler alanında ama bilhassa sosyoloji sahasında bilime ve insanlığa büyük bir miras bırakmıştır.

Filozofların soyut genellemelerini tarihe ve toplumsal hayatta meydana gelen değişim süreçlerine uyarlamaya çalışan İbn Haldûn, umran ilmini kurarak Comte'tan (1798-1857) yüzyıllarca önce sosyolojinin temellerini atar. Elbette İbn Haldûn kurduğu sosyolojiyi, Comte'un ilk kullandığı hâliyle Fransızca "sociologie" (sosyoloji) kelimesiyle değil Arapça "ilmü'l-umrân" (umran ilmi) ile ifade etmişti. Bundan daha doğal bir şey yoktu; zira İbn Haldûn Fransızca değil Arapça konuşan bir evrenin insanıydı. İbn Haldûn'un kurduğu umran ilminin bugün anladığımız itibarla sosyolojiye denk düştüğü ise kendisinin umran ilminin konusunu doğrudan toplum olarak belirlemesinden ve toplumu da bir nevi sosyolojik bakış açısıyla incelemesinden anlaşılmaktadır. Yine de her hâlükârda belirtmek gerekir ki İbn Haldûn modern anlamıyla bir sosyolog değildir fakat modern sosyolojiden çok daha önce insanı toplumsal bir varlık olarak bilimsel bir yaklaşımla ele alan bir ilim adamıdır.

İbn Haldûn umran ilminin kendisinin ilk kez kurduğu bir bilim olduğunu iddia eder. Bu bilimin bağımsız bir bilim olduğunu, zira kendine özgü konu ve problemlerinin bulunduğunu söyler. Umran bilimindeki umranın anlamının toplum olduğunu⁷⁴ ve umran biliminin temel konusunun beşerî umran ve insani ictima, yani imar etme,

toplum, kültür ve medeniyet olduğunu vurgular. İbn Haldûn umran ilmi kapsamında teori ile pratiği birleştirerek geliştirdiği tarih ve toplum görüşünde, öncelikle insanların toplum hâlinde yaşamalarının zorunlu olduğunu ileri sürer ve bunu delillendirmeye çalışır. İbn Haldûn'a göre insan tabiatı gereği toplumsaldır. Dolayısıyla İbn Haldûn, umran ilmini insanın bu toplumsallığı temelinde kurar ve geliştirir. Bu bilim dalının hitabet (retorik), medeni siyaset gibi bilim türlerinden olmadığını, bu ve benzeri bilim dallarından farklı konularının olduğunu, dolayısıyla yeni icat edilmiş bir bilim olduğunu ileri sürer.⁷⁵ Bu noktada İbn Haldûn'un umran ilmi ile geliştirdiği sosyolojinin Fârâbî gibi bir Müslüman filozofun toplum görüşünden ayrıldığını da belirtmek gerekir. Fârâbî toplumu felsefi bir bakış açısıyla ele alırken İbn Haldûn felsefi değil, daha deneysel ve tarihsel bir yaklaşımla inceler. Bu anlamıyla İbn Haldûn sosyolojik bir perspektifle toplumu inceleyen ilk bilim insanıdır.

İbn Haldûn, *Mukaddime*'de umran biliminin yöntem ve konuları kapsamında her biri sosyolojinin çok temel konu ve alanlarını ihtiva eden girişte (*Mukaddime*'nin mukaddimesi) ve altı bapta mekân ve coğrafya, medeniyet sosyolojisi, toplum şekilleri, asabiyet, siyaset, devlet, hilafet, tavırlar (aşamalar) teorisi, din-devlet ilişkileri, din sosyolojisi, organizmacı toplum anlayışı, şehir ve köy sosyolojileri, ekonomik hayat, iktisat sosyolojisi, bilgi teorisi, bilimler tasnifi, dil, şiir, edebiyat gibi konu ve alanları ele alır.